

Maja Miovec

studijska grupa: povijest i komparativna književnost

64

Menocchiansko čitanje Shakespearea

Novi historizam i kulturalni materijalizam

Problematika povijesti književnosti oduvijek je bila jedno od glavnih pitanja proučavanja književnosti uopće. Pristupi su se mijenjali; strukturalizam je posve zaniijekao njenu važnost. No, 80-ih godina prošlog stoljeća, ponovno je počela dobivati na značaju, zahvaljujući angloameričkim kritičarima koji su inovativnim, ponekad i provokativnim istupima udahnuili život posrnuloj grani znanosti o književnosti.

Bez manifesta, bez složnosti oko imena svoje škole (uključujući i prepirke radi li se zapravo o školi, pravcu ili metodi, te koga uopće ubrajati među autore te orijentacije), kritičari su kao zajedničku bazu uzeli interdisciplinarnost i znanstveni aparat posuđen iz drugih nauka.

Rezultat je bio šarenilo radova (prvenstveno) o elizabetinskom razdoblju koji su bacili novo svjetlo na vrijeme o kome se mislilo da se sve zna. Novi historičari u SAD-u, odnosno Kulturalni materijalisti u Velikoj Britaniji svojim su posezanjem u druge humanističke i društvene znanosti iskoračili iz pozitivističkog shvaćanja povijesti književnosti. Povratna je reakcija bila korisna i za znanosti u kojima su našli uporišta za svoje teze i aparat za svoje metode. Tu se u prvom redu radi o antropologiji, sociologiji, etnologiji i dakako, povijesnoj znanosti.

Menocchiansko čitanje teksta

Tradicionalna je historiografija zaokupljena svojim ratovima, ratnicima i vladarima zapostavljala mnogo šire područje. Povijest svakodnevnice, povijest mentaliteta, mikrohistorija – iz korpusa francuske historiografije, prve su se pozabavile rekonstrukcijom tog drugog načina viđenja povijesti. Pritom je naglasak stavljen na interdisciplinarnost, no to nije bio ireverzibilan proces. Novi pristup povijesti odrazio se i u drugim znanstvenim disciplinama pa i povijesti književnosti. Usredotočena na književnike (pošiljatelja) i njihova djela (poruku), zapostavljala je možda i najvažniji dio u Jakobsonovom komunikacijskom procesu - primatelja/ publiku.

Vidjeti kako je knjiga sačinjena znači vidjeti od čega je sačinjena - od manjkavosti koja joj daje povijest i odnosa prema povijesti. Taj bi proces zahtijevao idealnog čitatelja¹⁸⁰, no takav ne postoji. Današnji kritičari mogu promatrati odnose moći u drami, no nedostaje im kontekst kojim je ondašnja publika shvaćala drame. Isto tako, publika elizabetinskog doba sama nije bila svjesna punog značenja drame, upravo tih odnosa moći pa i same teatralnosti svakodnevnice koju su smatrali prirodnom. Takav pristup mogao bi se nazvati menocchianskim čitanjem/shvaćanjem djela.

Menocchio je bio mlinar i njegov je život detaljno proučio Carlo Ginzburg.¹⁸¹ Menocchio je osebujno tumačenje kršćanskih dogmi i Svetog Pisma odvelo na lomaču. Sve svoje znanje temeljio je na desetak knjižica koje je pročitao u životu, a tumačio ih je u skladu sa saznanjem o prirodi koje je stekao radeći kao mlinar, živeći seljačkim životom. Bio je pismen, a nedostatak znanja je nadoknađivao maštom i vjerovanjima proisteklima iz narodne kulture. Ta ga je kombinacija koštala života.

Književnopovijesni kritičari će, kako bi opravdali svoje postulate upotrijebiti sva sredstva, uvjereni da vide bolje i od samog pisca.¹⁸² Na taj način poput Menocchia iščitavaju iz teksta latentne funkcije, ali prilagođavaju iste svojim vlastitim zaključcima.

Menocchiansko razumijevanje publike je drukčije. Ona, u nedostatku potpunog shvaćanja drame (latentnih funkcija) i nesvjesna tih odnosa moći, stvara svoje zaključke. Nepotpuno znanje nadopunjava poistovjećivanjem s nečim što joj je otprije poznato i vlastitom maštom.

Postoji i tu razlika: dvorska i građanska publika. Dvorska posjeduje veću učenost, bolje vlada kontekstom drame, lakše će prepoznati simbole učene kulture, ponekad ih i iskoristiti u vlastitu korist. Takav je primjer bio pokušaj dizanja bune lorda od Essexu i njegovih istomišljenika 1601. godine. Oni su probali potaknuti londonski puk na ustanak protiv kraljice Elizabete i granjem Richarda II.¹⁸³ Ali, londonski puk nije razmišljao na isti način, niti im je samo prikazivanje te drame bilo dovoljno za pokušaj puča.

Čitanje je jednako menocchiansko danas, kao i prije četiri stotine godina. Koliko god pokušavali iščitati potpuno značenje, jedan njegov dio nam neprestano izmiče. Nepotpunost se nadoknađuje stvaranjem vlastitih ideja, ponekad i zloupotrebom teksta i domišljanjem. Prije četiri stotine godina takvo što je Menocchia stajalo glave. Danas, iako je uglavnom nesvjestan, to je najrašireniji način čitanja teksta.

Jesen srednjeg vijeka

Nedostatak izvora priječi nam uvid u mentalitet običnih ljudi renesanse. Radovi Natalie Zemon Davis i Carla Ginzburga te drugih povjesničara »nove povijesti« polaze od pojedinaca koji su bili posebni slučajevi i u svoje vrijeme, pa su i ostali zapamćeni. Iako to nije dovoljno za rekonstrukciju povijesti svakodnevnice Francuske i Italije (a kamoli cijele regije), ipak je nekakav početak. Na temelju brojnih radova o tom razdoblju, možemo ustvrditi da je Jesen srednjeg vijeka kako to vrijeme naziva Huizinga, vrijeme miješanja usmene i učene kulture. Prva je lagano propadala, druga tek započinjala svoj uspon.

S razmakom od četiri stotine godina, obje možemo pratiti u Shakespeareovim djelima. No, tada to nije bila tek simbolika u dramama. Ta mješavina bila je duboko utkana u shvaćanja svijeta ondašnjih ljudi. Jedan svijet je lagano kopno pod udarom reformacije, no njegovi su tragovi još bili prisutni u svijesti ljudi. Upravo taj sraz učene i usmene kulture čini renesansom tako privlačnom za istraživanje.

U periodizaciji književne povijesti 16. stoljeće se u Engleskoj naziva elizabetinskim razdobljem. Elizabeta je bila kraljica, ali i prva žena na čelu Anglikanske crkve. Teškoće koje su imali anglikanski vladari s uvođenjem nove religije bile su brojne. One su uključivale i reakciju rimokatolika u samom kraljevstvu i intervencije stranih sila. Zbog opasnosti da se sukobi s mora (Španjolska) i kontinenta (Nizozemska) presele na sam otok, kraljica je bila u nezavidnom položaju. Dodatno ju je ugrožavala i nespremnost samih protestanata da prihvate ženu na čelu svoje Crkve, te kraljicu koja odbija (iako bi ti učvrstilo položaj države) sve bračne ponude. Bilo je potrebno da u očima njenih podanika bude prvenstveno moćan monarh, kojem će porijeklo (a ne spol) dati vjerski i politički legitimitet. Za razliku od kontinenta koji je u to vrijeme već provodio pojačanu sekularizaciju crkve i države, Elizabeta je činila suprotno. Ponovo je ozakonila akt o vjerskoj prisezi čime je onemogućila katolicima zapošljavanje u javnim i državnim službama. Stare engleske obitelji i Irce zbližilo je ogorčenje zbog zabrana misa na latinskom, a uslijedilo je i gašenje samostana, kulturnih žarišta u ruralnim krajevima kraljevstva.

Louis Althusser je iznio teoriju kako je vodeći ideološki aparat države škola¹⁸⁴, no u elizabetinskoj Engleskoj primat joj je preteoteatar. Obrazovanje je bilo rezervirano za bogatije slojeve, ne samo plemstvo, već i širok sloj obrtnika i trgovaca koji su si to mogli priuštiti. Obrazovanje koje se do tad moglo steći u samostanima, bilo je ukinuto. To nisu bili jedini udari na katolicizam. Do 1580. godine ugasnula je većina obrednih postupaka i narodnih vjerskih svečanosti¹⁸⁵.

Ta živost svetkovina u kojima su se miješali ostaci poganske baštine i katoličanstva obilježila je cijeli srednji vijek. Ivanje, Tijelovo, karneval i blagdani svakogodišnje su manifestacije u kojima je sudjelovala cijela zajednica, a i često su bili pozorišta nereda.

No, elizabetinski je režim bio čvrst u nakani da ukine praznovjerje i oslabi katolicizam. Na propadanju vjerskih igrokaza uzdizao se jedan novi/stari medij - kazalište. Tek je 1599. godine jedna družina dobila svoj vlastiti prostor. Družina je bila Lord Chamberlain's Men, a kazalište je bilo prvi Globe. Jedan od šest glumaca – poduzetnika s udjelom u tom pothvatu, bio je i William Shakespeare.¹⁸⁶

Kazalište u antici, kao ni u renesansi, nije služilo pukoj rasonodi. Bilo je jednostavnijih načina zabave od odlaska na predstavu. Čak i lišeni blagdanskim manifestacija, ljudi su mogli prisustvovati uličnim priredbama raznih žonglera, putujućih trupa i zabavljača. Ipak, teatar je bio popularan. O tome nam svjedoči sama činjenica da je opstao, brojnost komada koji su se izvodili, te zaštita velikaša i same kraljice pa možda i sama namjera one neuspješne pobune iz 1601. godine.

Ako se uzme u obzir opseg poduzetih mjera u svrhu jačanja kulta vladara, niti teatar nije mogao ostati izvan njega. Zabranom religioznih tema pisci su morali posegnuti za drugim nadahnućima. Njih su pronašli u neiscrpoj riznici antike, ali i keltskoj mitologiji te samoj povijesti. Iluziju koju je narod prihvaćao kao dio kazališne predstave nije projicirao u stvarnost. Stoga niti izvođenje Richarda II. nije imalo negativne posljedice za Shakespeareovu trupu. To što se predstava nakon pobune izvodila četrdesetak puta po privatnim kućama¹⁸⁷, govori da je za onovremenu publiku imalo više značenja, no za čitatelja danas.

Istovremeno, to je značilo potpunu pobjedu kulta vladara koji se pažljivo gradio i sam bio teatraliziran. Stephen Greenblatt po tome zaključuje: » Moć Elizabete kao vladarice sastojala se u teatralnim slavljenjima kraljevske blistavosti i teatralnom nasilju nad neprijateljima te blistavosti. Kao u teatru publika mora biti moćno zaokupljena ovom vidljivom prisutnosti, ali u isto vrijeme i držana na određenoj udaljenosti od nje. Drama autoriteta ovisi o gledateljima, ali oni sami nisu svjesni da joj oni svojim koncenzusom daju značenje i snagu.«¹⁸⁸

Nastala je nova mitologija: vladar kojem porijeklo daje legitimitet, pravo vladanja sam Bog, a moć - vjerovanje naroda da upravo tako mora biti. Silina vjerovanja je tako snažna; prošireno je vjerovanje da kraljevski dodir cijeli rane ne tijelu. Time kraljevi izravno preuzimaju osobine svetaca.

Moć ne treba represiju kako bi se održala. Bilo je dovoljno staviti pod kontrolu ideološke aparate države kako bi lojalnost podanika i prisutno stanje odnosa postalo personifikacijom prirodna poretka. Narodu, koji je duboko vjerovao u prisutnost nadnaravnih sila, nije bilo teško prihvatiti iste i kod vladara.

Kazališna publika

Teatar nije bio rezerviran samo za bogatije slojeve, publiku su činili i niži slojevi: šegrti, sluge, obrtnici i trgovci, odnosno londonski puk. O običnim ljudima 16. stoljeća znamo vrlo malo. Oni, čiji su životi poznati i sami su bili posebni; sačuvane su nam njihove sudbine iz parnica koje su se protiv njih vodile. U slučaju Martina Guerrea, ili točnije rečeno Arnauda du Tilha sačuvana je teatralnost svakodnevnice.

Natalie Zemon Davis pisala je o tom neobičnom slučaju čiji je rasplet potresao malo selo Arigat u Pirinejima. Martin Guerre bio je muž Bertrande du Rols; ostavio je svoju mladu ženu i obitelj odlaskom u rat. Godinama nije bilo niti glasa o njemu, a kad se pojavio novi Martin Guerre, obitelj ga je prihvatila. Do suda je došlo zbog nekih razmirica oko zemlje, a tada se potegnulo i pitanje njegova identiteta. Činilo da će varalica uspjeti dokazati svoj identitet. Možda bi mu to i pošlo za rukom da nije u sudnici osvanuo pravi Martin Guerre, a Arnaud du Tilh, kako se varalica zvao, bio je smaknut.¹⁸⁹

Teško je povjerovati u tu gotovo hollywoodsku priču, no dokumenti jamče njenu istinitost. Ono što povezuje zabačeni Arigat i londonsku publiku jest društveni sloj i prihvaćanje teatralnosti. Bertrande du Rols i sestre Martina Guerrea prihvaćaju lažljivca sve do trenutka kad to postaje neodrživo. Način na koji je uspio uvjeriti cijelo selo govori nam mnogo o moći sugestije. Kad konačno dođe do suđenja i ono je nalik kazališnoj predstavi. Cijeli slučaj je svjedočanstvo da teatralnost nije bila vezana samo uz crkvene i državne institucije. Iako neslavna kraja, Povratak Martina Guerrea ukazuje da Globeovo geslo Totus mundus agit histrionem nije bio samo dobro osmišljena krilatica.

Menocchiev slučaj je mnogo kompleksniji. Ginzburg istražuje načine na koje je došao do svojih fascinantnih ideja o kozmogoniji. Smjesa usmene i učene kulture iz koje su njegove zamisli proistekle, bila je inovativna, ali i opasna.

Elizabetinska se publika nije morala nositi s vjerskim pitanjima; uostalom, ona su bila i zabranjena. Ali je vrlo dobro znala prepoznati simbole praznika koji su bili zabranjeni, poznavala je i usmenu kulturu iz koje su i proizašli. To je sve drami davalo drukčiji, potpuniji smisao. Menocchiova pismenost je dojmrljiva, kao i njegova mala biblioteka iz koje crpi sve odgovore. Bili su dovoljno dobri njemu, ali ne i Inkviziciji. Za jednog mlinara, dakle pripadnika nižeg sloja, imao je neočekivano visoko znanje. Glumci u elizabetinskoj Engleskoj bili su ista porijekla - obrtnici, trgovci, kao i glavnina publike. O njihovom znanju ne znamo mnogo. Jedini trag je u dramama (tzv. predstavama u predstavama), no i nadalje, ne znamo kako su tumačili te drame, iz čega je proizlazila njihova katarza? Tumačenje djela je moglo biti nalik Menocchievom. On ponešto pojednostavljuje, krivo poveže/shvati, a katkad u nedostatku razumijevanja i izmisli. Njegove pogrešne interpretacije nisu trn u oku

inkvizitora, njegova presuda nije fatalna jer je čitao zabranjene knjige. Na lomaču će ga odvesti vjerovanje u ispravnost vlastitih stavova. Ne u toliko drastičnoj mjeri, sličan je način shvaćanja imala i londonska publika. Njihovo predznanje teško da je uključivalo i antičku književnost i povijest, i keltsku mitologiju. A i među tom publikom shvaćanja drame su bila različita.

To bi se moglo pokazati još jednim načinom tumačenja teksta. Junak jedne Borgesove pripovijesti Pierre Menard piše Don Quijotea. Cervantesov i Menardov tip pisanja su verbalno identični, ali analogija je samo formalna, u sebi bitno različita. Imitacija nas nužno upućuje na postupak pisanja - čitanje je samo odraz pisanja, a ne obrnuto. Neodlučnosti u pisanju stvaraju možda iskrivljavajući ih, preobrazbe što bivaju duboko utkanim u samu priču.¹⁹⁰ Richard II. - ista predstava izvedena dva dana za redom, nije imala isti učinak, poriv za Lorda od Essexu i londonski puk.

70

Parafrazirajući Barthesova idealna čitatelja¹⁹¹, idealni gledatelj nije mogao postojati, kao što ne postoji niti danas. I kritičaru, makar je uvjeren da vidi više od pisca, izmiče potpuna slika. U slučajevima tzv. predstava u predstavi, »Mišolovke« u Hamletu i »Pirama i Tizbe« u Snu Ivanjske noći, oba puta publika je dvorska. Kod »Mišolovke« svrha predstave je iznuditi posljednji dokaz – Klaudijevo priznanje umorstva. Hamletova je publika ciljana, bez aluzija na stvarnost igra nema smisla.

Shakespeareovo ispitivanje granica teatra dovedeno je do vrhunca u Snu Ivanjske noći. Radnja drame smještena je u Ateni, no u antičko doba prenesene su strukture društva elizabetinske Engleske. Žene kojima je dozvoljeno gledati predstavu nisu hetere, već pripadnice visokog društva. Obrtnici koji spremaju predstavu predstavnici su tipičnih srednjostaleških zanimanja. I magična noć, u našem prijevodu Ivanjska noć, u originalu *Midsummer's night*, nije antičkog porijekla, kao ni njeni glavni akteri. Slavlje Sredoletja duboko je utisnuto u keltsku mitologiju, kasnije se stopilo s kršćanskim blagdanom Ivanja. To je noć kada su vrata među svjetovima duhova i živih otvorena. To je dobro poznato publici. Sklon zamjeni imena (*Antiopa/ Hipolita, Ouna/ Titanija*), Shakespeare kamufira svoja nadahnuća, no imena Oberona i Pucka bila su dobro znana, bila su dio usmene kulture. I sama igra izvedena toga dana (makar i po narudžbi samog vladara) asocirala je na svetkovine koje su se do zabrane odigravale u istom duhu. Tako je jedinstvenom sponom učinio daleku grčku kulturu bliskom svojoj publici te se na umiješan način poslužio, i pamćenjem simbola usmene kulture bez religioznih konotacija.

Metajezičnost i dvosmislenost igre puno su važniji od samog sadržaja. Prvenstveno, način na koji je izabrana. Tezej zahtijeva rasonodu, a ostali su komadi previše depresivni za svadbeno veselje. Družina koja izvodi predstavu sastavljena je od obrtnika, baš kao i kazališne trupe tog vremena. No, njihov amaterizam je prenaplašen.

Erazmo Roterdamski u svojoj Pohvali ludosti kaže: » Ako bi netko glumcima koji izvode komad na sceni pokušao skinuti maske, te gledateljima pokazati prava njihova lica, ne bi li time upropastio cijeli komad? Ne bi li zavrijedio da ga kamenjem kao

manijaka istjeraju iz kazališta? Ukloniti ovu iluziju znači upropastiti cijelu predstavu.

«¹⁹²

A, Vratilo i društvo čine upravo to. Tako Piram prekida glumu kako bi pojasnio Tezeju kad Tizba ima doći na scenu, a Dušica tješi atenske gospe riječima kako on nije zapravo lav. No, oni imaju dobar razlog. Dok čekaju Vratila da se vrati iz svoje noćne pustolovine, Frula očajava: » Ako mu vojvoda ne bi dao šest groša na dan! I zaslužio bi!«¹⁹³

Za bogatog vladara predstava je razonoda, za Vratila i družinu - izvor prihoda. Oni su obrtnici - njihovo shvaćanje Pirama i Tizbe je menocchiansko - važna je jedino zarada koju može omogućiti samo dobra volja gospodara, stoga on mora biti zadovoljan predstavom. I razonoda i zarada samo su nuspojave teatra. No, možda su za obrtnike 16. stoljeća bile ključne.

Valorizaciju elizabetinske književnosti stvorili su kritičari, umijeće autora tog doba danas je kanonizirano, no pitanje - kako je javnost doživljavala te predstave tada, i dalje ostaje otvoreno.

Literatura

Louis Althusser, »Ideologija i ideološki aparati države« u: Proturječja suvremenog obrazovanja, Zagreb: RZRKSSO, 1986.

Roland Barthes, »Smrt autora« u: Suvremene književne teorije, Zagreb: Liber, 1986.

Carlo Ginzburg, Sir i crvi. Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989.

Louis Montrose, Purpose of playing (prevedeni eseji iz neobjavljene zbirke Novog historizma knjižnice Odsjeka za komparativnu književnost)

Stephen Greenblatt, Nevidljivi meci, Renesansni autoritet i njegova subverzija, Henrik IV., Henrik V. (prevedeni eseji iz neobjavljene zbirke Novog historizma knjižnice Odsjeka za komparativnu književnost)

Natalie Zemon Davis, Povratak Martina Guerrea, Zagreb: Konzor, 2000.

Henry Macherey, Teorija književne proizvodnje, Zagreb: Suvremena misao, 1979.

William Shakespeare, Snoviđenje u noć Ivanjsku, Beograd: Kultura, 1963.

Erazmo Roterdamski, Pohvala ludosti, Zagreb: Biblioteka Tragovi, 1999.

Late Middle Ages« u: Nobles and Nobility in Medieval Europe, 269-270.

¹³⁵ Georges Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France« u: A history of private life, 76.

¹³⁶ Bloch, Feudalno društvo, 299.

¹³⁷ James Harpur, Inside the Medieval World , 39.

¹³⁸ Le Goff , Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 490.

¹³⁹ Davis, Life on a Medieval Barony, 52.

¹⁴⁰ Gies, Life in a Medieval Castle, 125-126.

¹⁴¹ Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages« , 267.

¹⁴² Gies, Life in a Medieval Castle, 128-134.

¹⁴³ Reuter, »Nobles and others«, 92.

¹⁴⁴ Bloch, Feudalno društvo, 384-385.

¹⁴⁵ Ibid., 384.

¹⁴⁶ Dominique Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century« u: A history of private life, 400.

¹⁴⁷ Bloch, Feudalno društvo, 290-291.

¹⁴⁸ Du Ry et al., Velika ilustrirana povijest svijeta 10, 4786-4789.

¹⁴⁹ Ibid., 4787-4788.

¹⁵⁰ Barthélemy, »Civilizing the Fortress: Eleventh to Thirteenth Century«, 400-401.

¹⁵¹ Ibid., 408-412.

¹⁵² Gies, Life in a Medieval Castle, 58-59.

¹⁵³ Ibid., 60.

¹⁵⁴ Ibid., 62.

¹⁵⁵ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 489.

¹⁵⁶ Gies, Life in a Medieval Castle, 62.

¹⁵⁷ Le Goff, Civilizacija srednjovjekovnog Zapada, 489.

¹⁵⁸ Gies, Life in a Medieval Castle, 62.

¹⁵⁹ Ibid., 64.

¹⁶⁰ Ibid., 64-65.

¹⁶¹ Ibid., 66.

¹⁶² Ibid., 67.

¹⁶³ Ibid., 68.

¹⁶⁴ Ibid., 71-73.

¹⁶⁵ David Herlihy, Medieval Households , 157.

¹⁶⁶ Ibid., 73-76.

¹⁶⁷ Ibid., 103-107.

¹⁶⁸ Ibid., 105.

¹⁶⁹ Ibid., 110.

¹⁷⁰ Ibid., 107-109.

¹⁷¹ Ibid., 109.

¹⁷² Ibid., 110.

¹⁷³ Ibid., 135.

¹⁷⁴ Duby, »The Aristocratic Households of Feudal France«, 69.

¹⁷⁵ Ibid., 76.

¹⁷⁶ Ibid., 83.

¹⁷⁷ Ibid., 84.

¹⁷⁸ Aurell, »Western Nobility in the Late Middle Ages«, 266.

¹⁷⁹ Reuter, »Nobles and others«, 93-94.

Maja Miovec

MENOCCHIANSKO ČITANJE SHAKESPEAREA

¹⁸⁰ Henry Macherey, Teorija književne proizvodnje, 73.

¹⁸¹ Carlo Ginzburg, Sir i crvi. Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća.

¹⁸² H. Macherey, Teorija književne proizvodnje, 13.

¹⁸³ Louis Montrose, Purpose of playing (Anatomija glume), 1.

¹⁸⁴ Louis Althusser, Ideologija i ideološki aparati države, 122.

¹⁸⁵ L. Montrose, Purpse of playing (Teatar

promjene), 8.

¹⁸⁶ L. Montrose, Purpose of playing (Drama, teatar, društvo i država: Oblik i pritisak), 1.

¹⁸⁷ L. Montrose, Purpose of playing (Od pozornice do države), 7.

¹⁸⁸ Stephen Greenblatt, Nevidljivi meci (Renesansni autoritet i njegova subverzija; Henrik IV., Henrik V.), 20.

¹⁸⁹ N. Z. Davis, Povratak Martina Guerreaa.

¹⁹⁰ H. Machery, Teorija književne proizvodnje, 19.

¹⁹¹ Roland Barthes, Smrt autora

¹⁹² Erazmo Roterdamski, Pohvala ludosti, 57.

¹⁹³ William Shakespeare, San Ivanjske noći (čin V. scena I.)

Marko Maurović

JOSIP PROTIV JOSIFA

¹⁹⁴ Isaac Deutscher, Staljin: Politička biografija, 509.

¹⁹⁵ Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjep u jugoslavenskom komunističkom pokretu, 22.

¹⁹⁶ Održano u Jajcu.

¹⁹⁷ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 22.

¹⁹⁸ Dušan Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 298.

¹⁹⁹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 32.

²⁰⁰ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 296.

²⁰¹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 35.

²⁰² Ibid., 35.

²⁰³ Ibid, 36.

²⁰⁴ Darko Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu: Odnosi s velikim silama 1949-1955, 24.

²⁰⁵ Ibid., 24.

²⁰⁶ Ibid., 24.

²⁰⁷ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 34.

²⁰⁸ Miloš Mikelin, Staljin: Životni put samodrška, 401. Đilas je kasnije postao jedan od najžešćih jugoslavenskih kritičara staljinizma.

²⁰⁹ Ibid., 305.

²¹⁰ Osnovana je 1919. godine. Cilj joj je bio obaranje kapitalizma, te uspostava diktature proletarijata i međunarodne sovjetske republike.

²¹¹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 23-24.

²¹² I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 28.

²¹³ Ibid., 44-45.

²¹⁴ David S. Painter, Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa, 16-17.

²¹⁵ Ibid., 38.

²¹⁶ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 291.

²¹⁷ M. Mikelin, Staljin: Životni put samodrška, 383.

²¹⁸ D. Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, 367.

²¹⁹ Osnivačka skupština se održala u poljskom mjestu Szklarska Poreba 1947. godine.

²²⁰ I. Deutscher, Staljin: Politička biografija, 503.

²²¹ M. Mikelin, Staljin: Životni put samodrška, 400.

²²² D. S. Painter, Hladni rat, 30.

²²³ Ibid., 31.

²²⁴ D. Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, 290.

²²⁵ I. Banac, Sa Staljinom, 39.

²²⁶ Ibid., 31.

²²⁷ Zapad je tada Broza smatrao najodanijim europskim Staljinovim saveznikom.

²²⁸ Vladimir Dedijer, Novi prilozi, 2: 917-18

²²⁹ I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita, 31.

²³⁰ Jasper Ridley, Tito: Biografija, 295-296.

PRO TEMP O R E

Č A S O P I S
S T U D E N A T A
P O V I J E S T I

IMPRESSUM

1

Uredništvo: Goran Miljan, Ivan Basić, Maja Crnjac, Tin Pongrac,
Naslovnica / Prijelom: Mario Topić, Jasmina Skočilić
Glavni urednik: Ivan Dujmić
Lektorirala: Maja Crnjac
Izdavač: ISHA Zagreb – Klub studenta povijesti
Izdanju časopisa financijski potpomogao Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Rukopise primamo na web adresu: isha-zg@net.hr
Tiskano u 200 primjeraka
Tiskara: Zrinski, d. o. o.
ISSN: 1334 - 8302